

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№118

(19308)

2019 чылдың
октябрь 17
четверг

Хүннүн үнери — 07:03

Ажары — 17:25

Хүн дурту — 10:22

солунун сайтызы // shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

12+

иче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук"
ационал төлевилел

ЧОГУУР ДЕТКИМЧЕНИ АЛЫР

иче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле эралдыг Корпорацияның ("Корпорация МСП" АН), "МСП-Банк" АН-ның элери республиканың бизнес ажилгазы-биле Тываның Чазаан-журашкан. Ук корпорацияның удукчулары бизнеске деткимче үзер аргаларын, угланышкын-таньштырган.

аң-хөө болгаш магадылал дуга-да «МСП-Банк» АН-ның Красноярск да регионалдыг директору Игорь оважыл-херээн тайылбырлаан. Ооң азы-биле алырга, корпорацияның угланышкыннарының бирээзи иче болгаш ортумак бизнеске мага-лдыг деткимчени көргүзери. «Бир чээли алыкчызының бодунуң саң-кандырылгасы чедишпес болза, корпорациядан азы национал магады-лыг система организацияларын-деткимчени ап болур. Чуртта үш елдің национал магадылалдыг емазын тургускан. Ооң бирээ-регионалдыг чадага хамааржыр. Организациялар 25 сая рубльден эникчи магадылалды бээр. Ийи-«МСП-Банкызы». Бо банк 25 сая рубльден өрү магадылалды бээр. Ооң эли 1 млрд рубльга чедип болур. Уунда 490 сая рубль-биле кызы-паттынып турар. Оон ыңай банк арлыкчыларның төлевилелдерин ландыраар талазы-биле шиитпирни бер. Үшкүзү — «Корпорация МСП».

Корпорация 15 чылга чедир магадылалды бээр. Магадылал деткимчезин алыр негелделерни албан ёзу сайтызындан көрүп, билип ап болур. Ооң медээлери доктаамал чаарттынып турар.

Банк саарылга акша-хөреңгизин дол-дурарынче 500 сая рубль чээлини 9,6 хуудан 36 айга чедир берип турар. Ин-вестициялыг чээлилерниң түңү 1 млрд рубльди (84 ай) берип болур. Кандыг-даа комиссия төлевирлери көрдүнмейн турар. Ниити негелделер езугаар өрениң 70 хуузу хандырылга (регионал-дыг организацияның, корпорацияның магадылалдары, шимчээр-шимчевес өңчү-хөреңгизи) дээш ап турар бис. Тывага хамаарыштыр ук программа-биле каш янзы төлевилелдерни база өөренип көрүп турар. Оон аңгыда көдээ ажил-агый кооперативтери, арат ажил-агый-ларын сайзырадыр сорулга-биле инвестиция төлевилелдерин сайгарып көөр дээш, чээли алыкчылары-биле ужура-жыр бис. «Биче болгаш ортумак сайгар-лыкчы чорук» национал төлевилелдің шугуму-биле көдээ черге бизнести хөгжүдеринге акшаландырышкынны аңгылап бээринге сонуургалдыг бис. Силерниң регионга «Предэкспорт» деп программа сонуургалды оттуруп болур. Бир звес чээли алыкчызы үндүргүлдерде өрелиг болза, банк чээли бээринден ойталап болур» — деп, Игорь Дронов чугаалаан.

Республиканың сайгарлыкчылары чогуур деткимчени алыр аргалыг апар-

ган. «МСП-Банк» АН-ның АИС НГС пор-талы дамчыштыр чагыгны дорт кирип болур.

Корпорацияның төлээлери лизинг-биле дериг-херексел садып алырының дугайында, күрүне садыглажышкын-нарынга киржир, чээли, электроннуг садыг шөлчүгештери дээш оон-даа өске темаларга илеткелдерни кылып, сайгарлыкчыларның сонуургаан ай-тырыгларына тодаргай харыыларны берген.

ТР-нің экономика сайыды Елена Ка-ратаева-биле чапсар үезинде ужураш-тым. «Ук хемчегни эрттирип турарының кол сорулгазы — биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң төлээлеринге бизнеске деткимче көргүзөр аргала-рын, угланышкыннарының дугайында тодаргай информацияны дамчыда-ры. Ук хемчегни ийи кезекке чарган. Бо хүн күүседикчи органнар удур-тукчуларына өөредиглиг семинар-дыр. Кожууннарның чагыргазының төлээлери база өөредиглиг семинарны дорт көрүп, айтырыглар салыр аргалыг. Оларның аразында сайгарлыкчылар база хөй. Кожуунга бизнестиң кайы-бир адырын хөгжүдөрдө, эгелеп чоруур азы бут кырында быжыг туруп келген сайгарлыкчыларга кандыг деткимче көргүзөрин удуртукчу кижилер ужу-руг. Амыдыралдың кайы-даа адырында бизнес бар болгай. «МСП-Банк» сайгар-лыкчыларга чээлини чогуумчалыг хууга (Уланчызы 2-ги арында).

Хүннүн медээлери

Тываның Чазааның Даргазының оралакчылары, яамылар болгаш ве-домстволарның удуртукчуларының халашканының дугайында Чарлыкка бо не-деляда ат салыр дээрзин Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол дыңнаткан. Ук албан-дужаалдарга ажилдаар кылдыр баш бурунгаар сүмелзэн улустарының кандидатуразын ТР-нің Дээди Хуралы (парламентизи) бадылаар.

Октябрь 10-да РФ-тиң Чазааның Даргазы Дмитрий Медведев чамдык регионнарның, ооң иштинде Тываның ша-лыпкын хөгжүлдезиниң программаларын хуралга сайгарып чугаалашкан. ТР-ге бо чылдың дөрткү кварталында чурттаар оран-сава шөлүнүн дөрбелчин метрде албан ёзузу-биле тургускан өртээ 58 муң рубль болур дээрзин аңаа шиитпирлээн.

Хамааты ниитилелди хөгжүдери-биле РФ-тиң Президентизиниң гран-тызын тыпсыр ийги мөөрейге Тываның төлевилелдерин шилип алган. А.С. Пушкин аттыг Национал библиотеканың «Эрткен үени ажыдып тургаш» деп төлевилини — 500 муң рубль, «Синема Төп Азия» организацияның «Тыва фильм» деп төлевилелини — 499 муң рубль, ТР-нің Өөредилге болгаш эртем яамызының Национал школа хөгжүдөр институдунун «Тываның улустуң оюннарын — уруглар-га» төлевилелини — 489 муң рубль-биле деткип турар.

Бо чылдың декабрь 31-ге чедир Каа-Хем болгаш Чадаананың хөмүр уургайла-рындан 1 тонна хөмүр-дашты үндүр садар өртээ 2754 рубль болур дээрзин ТР-нің Оттулар чүүл болгаш энергетика яамызы дыңнадып турар.

ТР-нің Дээди Хуралы (парламентизи) өскүс уругларны болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларны азы-раарына социал төлевирни өстүрер ду-гайында хоойлунуң төлевилелин хүлээп алган. Ол бир уругга хамаарыштыр — 5295 рубль, а Соңгу чүк районнарында деңнештирген черлерге — 7414 рубль, кыдыкы Соңгу чүк районнарында (Мөңгүн-Тайгадан аңгы) — 7945 рубль, Мөңгүн-Тайга кожуунга — 8739 рубль болур.

«Тываның оъттары» компания бүдүрүл-гезиниң ажылын чаартып, бойдус берим-чезинден янзы-бүрү продукцияны кылып эгелээш, адын «Эко Тува» деп өскерткен. Эм оъттуг шайлар, «Бойдус» бальзам, кат-чимистен кылган соктар, джемнер, аржаан суглар, хол-биле кылган косме-тикадан аңгыда, олар Енисей Сибириниң суй белектерин бүдүрүп турар.

«Проектория» регионалдыг телеви-лелдің школазы ажылдавайн турар хама-атыларны чаа мергелжилге октябрь 16-да өөредип эгелээр. Пенсиялаар назыны чоок-шулаан хамааты «Демография» телевиди-ниң ачызында билин беидип азы чаа мерге-жилге өөренип ап болур. Шуут ажылдавайн турар кижилер үш ай өөренимшаан, ай санында стипендия база алыр. ТР-де ооң хемчээли — 15 000 рубль болур.

Чазак Даргазы
социал четкилерде

АЖЫЛДАП ЧОРУУР КИЖИ ШҮГҮМЧҮЛЕДИР

Эрткен хуннерде РФ-тин Чазаның Даргазы Дмитрий Медведевтин деңнелинге болган хуралга ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол кадыының байдалы-биле киржип шыдавайн барган. Ол дугайында интернетте социал четкилерге артык медээниң тараанынга хамаарыштыр Шолбан Кара-оол социал четкилерге харыы кылдыр мону бижээн:

«Бир-ле чүвени кылып чоруур кижилер шүгүмчүлөдүр. Ол черле ындыг. Чүгүл чүнү-даа кылбайн чоруур кижилер аңаа таварышпас. Кадыым байдалы-биле Россияның Чазаның Даргазы Дмитрий Медведевтин хуралына киришпейн барганым дээш шүгүмчүлөлдү алдым. Бурумну улуг дарганың мурнунга миннип, херек ужурлуг отчётту дарый кылып чорударымны дыңнаттым. Дирик кижилер чүү-даа болу берип болур-ла болгай. Ынчалза-даа ажил-агыйжы, ажык хуралдың үзүндүлөрүн ушта соп алгаш, нийти Россияда ясли-садиктерниң тудуун регионнар канчаар күүседип турарының байдалын сайгарган хуралдың кол утказынче сиңикпейн, а чүгүл меңээ хамаарышкан кезээн социал четкилерде сайгарып чоруп турар. Мырыңай Тыва Республиканың Чазаның Даргазын ажилындан халапкан суг деп дидир-дидирлер тарап эгелзэн.

Хүндүлүг чонум! Чүү-даа чүве хоойлу-чурумга чагырткан турар. Бистиң республикавыстың Үндезин Хоойлузун өзүгээр, Тыва Республиканың Баштыңын республиканың девискээринде чурттап чоруур Россияның хамаатылары шупту дең эрге-биле чажыт соңгуушкун хевир-биле соңгуур. Соңгуттурар хуусаазы – 5 чыл. Ол дугайында Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузунуң – Конституциязының 110 дугаар чүүлүнде тодазы-биле бижип, дүрүмнерин айтып каан. Ында Тываның Баштыңы кылдыр соңгуттурган соонда, чонун мурнунга даңгыраан бергеш, 5 чыл хуусаада бодунуң ажил-херээн чорудар деп айтып каан. Бис, шуптувус, бо кол Үндезин Хоойлууска чагыртып чурттаар ужурлуг бис. Ындыг болганда, хей-ле хоозун дидир-дидилерге бүзүрөвейн, оларга алзып, дүвүрээзин үндүрбейн көрүңер. А Тываның Чазак болган хуралга хамаарыштыр

боттарывыстың аравыста сайгарылганы чорудуп, Россияның Президентизинин болгаш Чазаның бистиң мурнууска тургузуп турар сорулгаларын күүседиринче күжүннишкинниг ажилдаарын бо хун аппарат хуралына чугаалаштывыс».

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның Чазаның Даргазы Дмитрий Медведевтин чаз социал объектилер кирилдезин сайгарган видеоселектор хуралына киришпээни дээш, буруузуң илереткен. Республиканың удуртукчу хуралга сайгарган айтырыгларга хамаарыштыр Тывада байдал кандыг дээрзин тодаргай айыткан медээни бо чоокку үеде бээрин дыңнаткан.

Тываның Баштыңы бодунуң блогунда Дмитрий Медведевтин шүгүмчүлели чөптүг деп бижээн:

«Чурттуң Чазак Даргазы Дмитрий Анатольевич Медведев социал объектилер кирилдезин сайгарган бөгүнгү видеоселектор хуралга киржип шыдаваанымга чөптүг шүгүмчүлөлдү кылды. Ажил-агыйга, амыдыралга таварышкылаар бергедээшкиннерни база чедишкиннерни сайгарган шыңгы чугааларны чурттуң удуртулгасындан, чонумдан кажан-даа чажырып, оон ойлап, чаштынмаан мен, бо удаада кээп шыдавааным дээш бурум миннип тур мен. Кезээде боттук деткимчени берип чорууру дээш, Дмитрий Анатольевичке четтиргенимни илередип тур мен. Бистиң чамдык харыысалгалыг ажилдакчыларывыстың аазатпайындан тус черге шиитпирлээр айтырыгларның үнүп турарын миннир апаар. Ону албан сайгарар мен. Россияның Чазак Даргазы Дмитрий Анатольевичинин удуртканы бөгүнгү хуралга сайгарган айтырыглар талазы-биле республикада ажил-херектерниң канчаар чоруп турарының дугайында тодаргай медээни бээр мен».

ЧОГУУР ДЕТКИМЧЕНИ АЛЫ

«МСП-Банк» АН-ниң Красноярск крайда регионалдыг директору Игорь Дрозов.

(Төнчүзү. Эгези
1-ги арында).

берип турар. Чоокта чаа «Херээжен сайгарлыкчы чорук», «Мөңгүн бизнес» (45 хардан өрү сайгарлыкчыларга), кадыының байдалы-биле харык-шинээ кызыгаарлыг хамаатыларга деткимче көргүзүр угланышкыннар немежи келген. Оон аңгыда лизинг-биле дериг-херексел садып алыр хууларны база чиигеткен-дир. Ийги кезээде үш шөлчүгөшкө айтырыг – харыы хевиринге семинарны эрттирер. Лекция төнгөн соонда, күүседикчи органнарның удуртукчулары тур када сайгарлыкчылар болур, оларның орунунга чагыны кириерин шенеп, тестилерни эртер. Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр талазы-биле федералдыг Корпорация («Корпорация МСП» АН) биле Тываның Чазак кады ажилдажылга дугайында дугуржулганы кылган. Оон иштинде информация-өөредилге семинарлары кирип турар» – деп, сайыт чугаалады. «Корпорация МСП» АН-ниң көдээ ажил-агый кооперация-

зын хөгжүдөр талазы-биле Дирекцияның чөвүлекчизи Алексей Рохлин: «Эгелеп чоруур арат-агыйжы» программа-биле 3 сая рубльдин, «Агростартап» программасы-биле 4 сая рубльдин грантызын ап болур. Грантыны арат ажил-агыйжы кылдыр бүрүткөдип алган хамааты алыр эргелиг. РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызы арат ажил-агыйларынга материал-техниктиг баазаны чаартыры-биле 70 сая рубль деткимчени көргүзүп турар. Оон аңгыда мал, балык, үнүш өстүрер ажил-агыйын деткири-биле үстүнде адаан яамының программалары-биле «МСП-Банк» АН-ниң чиигелделиг чээлилерин берип турар бис. Көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлеринин бараан-нарын садып-саарары-биле деткимче база көрдүнүп турар. Федералдыг үүрмек барааннар садар садыг четкилери-биле керээлерни чарган бис. Ынаар «Пятерочка», «Перекресток», «Магнит» дээш оон-даа өске садыглар кирип турар. Тывада бо садыг четкилери чок-даа болза, республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлеринде Россияда бүдүрбейн турар барааннар бар. Чижээ, эм ояттар, шайлар, кат-чимис, тоорук садып-саарар күзөлдиг болза, база деткир бис.

«Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту деткир» 209 дугаарлыг ФХ-ның 15.2 чүүлүнде бизнести деткир институттарны тодараткан. Тывада тус черниң мындыг хевирлиг тургузулганынче ТР-ниң Инвестицияларны камгалаар болгаш кириштирер талазы-биле агентилели, Сайгарлыкчы чорукту деткир фонд, Кластерлиг хөгжүлдө болгаш хей талалыг төптөр, Бизнес инкубатор, үлетпүр

Алексей Рохлин.

ТР-ниң экономика сайыы Елена Каратаева.

парклары кирип турар. Б болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукка ийи арга-би (саң-хөө болгаш саң-хөө э деткимчени көргүзүр. Саң-эвес деткимчеге бизнести рудар талазы-биле арга-сү өөредилгелиг семинарл керээ чарарына дуза чеди рин организастаар айтырыг хамааржыр.

Шончалай ХОВАЛ
Даян ДАНСЮРЮНН
тырттырган чуруктар

Тыва Чазактын ажил-херэ

КУРҮНЕ ПРОГРАММАЛАРЫН КҮҮСЕТКЕНИНИН ТҮҢНЭЛДЕРИ

деңнээрге, акшаландырышкын 6,9 хуу хөй.

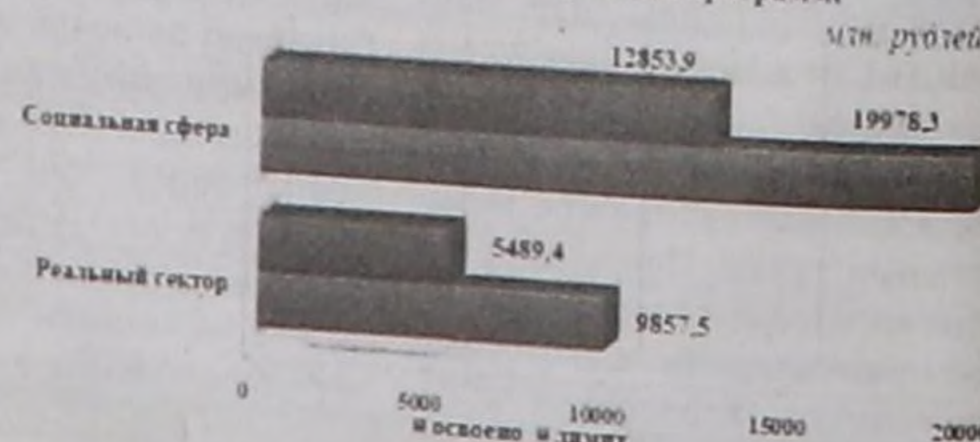
2019 чылдың 9 айында экономиканың боттук кезээн хөгжүдөр 17 программа ажилдаан. Экономика адырының программаларынче чылда көрдүнгөн (9 857,464 млн. рубльдин) акшаның 55,7 хуузуң азы 5 489,421 млн. рубльди шигээдип алган. 2018 чылдың ол-ла үезинде экономика адырында 18 программаның хемчеглерин боттандыра кылдыр 5 216,834 млн. рубльге азы көрдүнгөн 8 019,679 млн. рубльди 65,1 хууга

боттандырган.

2019 чылдың 9 айында со ал адырны хөгжүдөр 17 програманы боттандырган. Социал адыр программаларынче нийтизи-биле 19 978,295 млн. рубль көрдүнгөн, ону 64,3 хуу азы 12 853,998 млн. рубльге акшаландырган. 2018 чылдың ол-ла үезинде экономика секторун программалары 18 230,665 млн. рубльди шигээдип тургаш, 65,1 хуу азы 11 940,127 млн. рубль күүсеткен.

Тыва Республиканың
Экономика яамызы

Объемы финансирования программ.

Эртемденниң 80 харлаанынга

СОЦИОЛОГТУН ЭРТКЕН ОРУУ

Редакциядан: Философия эртемнериниң кандидаты, элээн каш эртем болгаш публицист номнарның автору Монгуш Сендажьевич Байыр-оол октябрь 17-де эртен харлаар. Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртем секретары Л.С. Мижит оон дугайында Лүди и события Тувы. Календарь-хронограф-2019» деп куткулда бижээн. Ынчангаш бо таварылгада Людмила Мижит хоочун эртемденниң чүгле допчу намдарын эвес, оон социологияга хамаарылгазын болгаш кандыг эртемденнер-биле харылзажып, кады ажилдажылгалыг турганын сонугаан. Моон адаанда ийи эртемденниң оон чугаазын парладывис.

– Монгуш Сендажьевич, Москвага Ниитилел эртемнериниң академия-нын аспирантуразын 1976 чылда доозуп, философия эртемнериниң кандидаты камгалап алган болгайлар. Оон дугайында номчуларга чүнү сонугадып тур силер?

– Бир дугаарында, совет үеде аас-кежиктиг төлү мен. 62 чылдың декабрының соок инеринде хаак кедип алгаш, ыял-Тайгадан харлыг хөне тарны ажып, Куу-Сайырны у баткаш, Хөңделенг шко-зынга Барыин-Хемчиктин комсомол райкомунун секретары-биле ужуражып, кижигүнге ген мен. Мээң политиктиг, аргайлаарга, идеологтуг амыралымның эгези ол чүве. Кум океан флорунун шет-тудуг эргелелиниң тергил-ротазынга ийи чыл комсомол бюрозун удуртуп, флоттун аныякчызының дужаа-биле ССРЭ-ниң Камгалап ызының «Шериг-тудугнуң тиини» деп хөрек демдээ-шаңнаттым. Херек кырында угжу эвес, а чалым хаялар сип турдум. 1962 чылда мээң уумну «Советский воин» налдык бирги арынга пар-чүве.

Шеригден халашкаш, 1962-да «Тываның аныяктары» со-а ажилдай бергеш, ийи чыл-четпээнде Хабаровскиниң тияның дээди школазынга алга ызуугаар 1964-1968 чыл-да өөрөнгөш, тыным болган аныяктарыңа» ка-эглип кээп, харысалга-секретарь, редактор болуп алдан мен (1968-1973чч). Чылдың май айда Ниитилел эртемнериниң академиязының ирантуразынче пат бооп аш, шылгалдалар дужаап еш, үш чыл өөрөнгөш, фило-ия эртемнериниң кандидаты

атты камгалап алдым. Херек кырында ол чиге философия эвес, а дузалал (прикладной) социология чүве. Совет үеде марксисчи-ленинчи философия дээрге совет тургузугну камгалаар, бөдүүнү-биле чугаалаарга, караны ак деп, акты кара деп шынзыдып кааптар кажар-оптуг философия чүве. Школа доос-каш, Хөңделенг геологияның экспедиция черинге ажилдап тургаш, «Марксисчи-ленинчи философияның үндезиннери» деп номну хавымга суп алгаш, номчуп чораанымны сактып ор мен.

Совет үеде социология – кибернетика, генетика ышкаш, – хоруглуг эртем турган. Ол хирезинде 1988 чылда СЭКП-ниң Төп Комитеди социология дугайында тускай доктаалды хүлээп алды. Ам-на амырадым, социология сайзыраары ол-дур деп, бүдүү иштимде бодап чордум. Оон чүү-даа үнмээн. Тываның эртем-шинчилел институтунга эртемим аайы-биле ажилдай бергеш, кадрчыларның ажил-ижиниң дугайында социологтуг шинчилелдерни (1987-1988чч) студентилер-биле кады чоруттук. Хөөкүй малчыннар чамдык өзек айтырылгарга харыы бээрден сестир чорду...

Совет үеде, колдуунда ам-даа, социологияны хоругдап турар чылдагааны – ол шынны илередир ужуруг эртем-дир. Сураглыг эртемден Аристотель: «Философия дээрге шынны шинчилээр эртем-дир» – дээн. Бо социологияга база бүрүнү-биле хамааржыр. Өске талазында, айтырылгарга харыылаар кижилер херек кырында кызыл шынны чугаалаар ужуруг. А кижилер бүрүзү боду шынныг азы кижилер бүрүзү хире-черге-биле харыылаар. Шынны чугаалаарындан аныяктар чүге сестир чор деп, кырган бодум пат кайгап чор мен. Коргуушкун

хан дамчыыр хевирлиг. Совет үеде политиктиг күчүлел болуп турда, «Дээди шынның хоойлу-зун мактап ырлаан, делегейде менден чоргаар хамааты чок» деп ырлажып турдус. Амгы үеде чон аразында чединмес байдалдыг чурттап турарлар бар-ла болгай. Ол хирезинде, социологтарның айтырылгарына «аас-кежиктиин» илередип турары кара кайгамчык. Ынчангаш делегейниң шылгараңгай социологтары «айтырыг – харыы» социологияның эрткен үези деп санап, амыдыралды тодаргай шинчилээрин сүмелеп турар.

– Сураглыг социологтар-биле харылзааларыңар кандыгыл?

– Совет үеде бистиң институт Новосибирскиниң социологтары-биле чоок таныш турган. Бодум Новосибирскиге чедер бергеш, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының директору, корреспондент-кежигүн Владимир Бойко болгаш өскелер-даа-биле ужуражып, эртем-практиктиг конференцияга киржип-даа чордум. Олар Кызылга база кээп турдулар. ССРЭ буураан соонда, олар-биле харылзаа үзүлгөн. Сөөлгү үеде (2009 ч.) «Социс» журналдың кол редактору, ССРЭ-ниң ЭА корреспондент-кежигүнү Жан Терентьевич Тощенко-биле чагаалажып турдум. Оон ачызында «Социс» журналга С. Токаның намдарын парлаттым.

– Амгы үеде Россияда социологияның байдалының дугайында Ж. Тощенко-биле бодалын сонугаан силер бе?

– Ийе, Жан Терентьевич 2007 чылда «Социологический журналга» парлаттыг интер-вьюзун менче чоруткан чүве. Сураглыг эртемденниң амгы үеде Россияда социологияның байдалының дугайында бодал-дары дүвүренчиг. Россияда социологтуг ызулуг школа барык чок. Дээди өөредилге черлеринде, чижээлээрге, МКУ-да Америкадан келген эртемденнер башкылап турар.

– Ол бүгүнүң чылдагаанна-ры чүдөл?

– Ындыг айтырыгга харыылаары дыка нарын. Хамыктың мурнунда ол чурттуң төөгүзү, политиктиг тургузуу-биле хол-баалыг. Хоруглуг турган эртемни катап тургузарда, эртемденнер, башкылар херек дээрзи билдингир. Баштай оларны белет-кээр, арга-мергежилдин бедидер апар. Аңаа безин он-он чылдар негеттинер. Кандыг-даа ниитилелге буянныг-даа, бузуттуг-даа талалар турар. Чаңгыс аай эки азы чаңгыс аай багай чүве турбас. Хөлеге туттунмас, хей чон мегелетпес. Шынны чугаалаарга, тенек кижилер өштүг, шывык тударга, ызырар ыт өштүг.

– Монгуш Сендажьевич, музур хар харлап, узун на-зылап турар-дыр силер. Амыдыралыңарны канчаар үнелээр силер?

– Коммунисттик партия баш-таан совет үеде аас-кежик-тиг чурттап келген мен. Комсомолдун, намың билеттерин камныг кадагалап чор мен. Он чыл иштинде Владивосток чоо-гунга шериг хүлээлгем эрттирип, Хабаровскиге, Москвага өөренип чорумда, чаңгыс-даа кижилер мээң сеткилим хомудатпаан. Ол дээш түрөгделди шыдажып эрткен орус чонга өөрүп четтиргенимни сеткилимде кадагалап чоруур мен. Ажыы-биле чугаалаарга, ачам Хакасияже чоруй барган,

баш удур билген болзумза, ада-өгбемниң аас чогаалы-биле сезен чылдар төнчүзүнде-ле холбажы бээр чүвемни деп-даа хомудаар-дыр мен. Тыва тоолдарны дыңнап өскөн, кара чажындан-на дуңмам Хиле-раа-биле тывызыктажып, ко-жамыктар ырлап өзүп келдим. Сөөлгүлери – ам-даа мээң сеткилим байлаа. Амгы аныяктар, оон иштинде мээң ийи кызым, чаңгыс оғлум, кожамыктаары-га хөөн чок болганынга хому-даар мен. Ол дээрге бурунгу

чартык дириг өскүс өзүп келген кара чаңгыс оол меңээ Нам (партия) адамны солаан чүве. Оон ачызында өөренип, харын-даа эртемден ат камгалап ап, таарымчалыг ажилды тып, совет үеде дөрт өрээл халас бажыңы-даа алган мен.

Совет болгаш амгы-даа үеде бар шаам-биле кызып ажилдап, суббота, улуг-хүн-даа барымдаа-лавайн келген мен. Ниитизи-биле он шаа хире номнарны бижип, оларның хей кезиин үндүрдүм. Үш хире номну чүгле бижип кагдым. Оон иштинде Чаңгыс-Хаан (Чингис-Хаан) дугайында чынымда эң-не солун, делегей чергелиг чаа чүүлдер барын демдеглээр мен. «Моолдарның чажыт төөгүзүн» кичээнге-биле номчуп көрүңер даан. Бүгү делегейге сураглыг полководчу урянхай (тыва) сөөктүг кижилер ыш-кажыл. Төөгү катап-таттына бээр-ин билер силер. Оон ужуң Сергей Шойгу Россияның (Чаңгыс-Хаан) салгакчызының камгалап сайыды алгарына анаа-ла таварылга эвес.

Чөнүп келгештиң, бо амыдыралга чүнү кылып каан, чүнү артырып каар кижилер боор мен деп, бо-ла боданы бээр мен. Шыдаар шаам-биле чүү-хөөнү кылган мен. Улуг хомудаар чүвем чок. Ындыг-даа бол, социологияның (политология) сайзыраар таарымчалыг байдалы чок болурун

культураның ыттыктыг тугу ыш-кажыл. Ол чокта сагыш-сеткил хоозун.

– Хомудалыңар чөптүг-дүр, Монгуш Сендажьевич...

– Амыдыралымның кол өзек-терин кожамыктап берейн бе?

– Ийе, солун-дур. Дыңнаайн.

– Алыс чурттуң кайдал дие, Алаш уну ол-ла дээр мен. Адың-шолан кымыл дие, Адай-Монгуш огул дээр мен. Оожум океан флорунга шериг албанын эрттиргеним: Чанын көөргө, Япон далай, Чаныксаваас арга-ла чок. Мурнун көөргө,

муңгаш далай, Муңгараваас арга-ла чок.

Шеригден халашкаш, Ондар Дукур кызы Бина-биле танышка-ным дугайында:

Хөлчүктүгүнүң бажынайда Көшке харның эривезин... Көлчүн кара Ондарымның Хөрээмдейден ыравазын...

Оон-биле 54 чыл эп-найы-ралдыг, аас-кежиктиг чурттаан бис. Үш ажы-төлдүг, алды уйну-тук, ийи азарганчыг Саян, Алиса дээр уругларлыг бис.

– Четтирдим, Монгуш Сендажьевич! Силерниң ажил-ижиңер, амыдырал-чурттал-гаңар каракка көстүп кээр кылдыр төөгүп, кожамыктап бердиңер. Моон-даа соңгаар чуртталгаңар солун, чырык, үнелиг болурун күзедим!

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаарының дугайында

Эртем адырын хөгжүдеринге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш «Буян-Бадырғы» орденниң III чергези-биле шаңнаары болза:

Светлана Суруновна Курбатскаяны – «Тываның эртем төвү» Тыва Республиканың күрүне бюджет албан чериниң кол эртем ажилдакчызы, дээди профессионал өөредилгениң «Тываның күрүне университети» федералдыг күрүне бюджет өөредилге албан чериниң география болгаш туризм кафедрасының профессору, география эртемнериниң доктору.

Журналистиканы хөгжүдеринге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш «Буян-Бадырғы» орденниң III чергези-биле шаңнаары болза:

Владимир Никандрович Савиныхты – күш-ажылдың хоочуну;

Роман Всеволодович Тас-оолду – «Тыва-медиабөлүк» парлалга бажыңының килдизи «Тувинская правда» солунунун редакциясының редактору.

Көдээ ажил-агый адырын хөгжүдеринге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаары болза:

Бадарчы Сенгиевич Седейни – күш-ажылдың хоочуну.

Эртем адырын хөгжүдеринге кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаары болза:

Николай Михайлович Моллеровту – «Тыва Республиканың Чазаның чанында Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институту» күрүне бюджет албан чериниң төөгү секторунун кол эртем ажилдакчызы, төөгү эртемнериниң доктору.

Кадык камгалал системаны хөгжүдеринге

кириген үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш «Тыва Республиканың чоннуң эмчизи» хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Алевтина Кыргысовна Сирадзидиновага – «Республиканың онкология диспансери» Тыва Республиканың кадык камгалалының күрүне бюджет албан чериниң онколог эмчизи.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2019 чылдың октябрь 10

№ 215

Тыва Республиканың Баштыңының «Гордость народа Тувы» — «Тыва чоннуң чоргааралы» Күрүне шаңналын тыпсырының дугайында

Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу дээш Тыва Республиканың Баштыңының «Гордость народа Тувы» — «Тыва чоннуң чоргааралы» Күрүне шаңналын тыпсыры болза:

Иван Васильевич Чучевке – күш-ажылдың хоочуну.

Культура болгаш уран чүүлү хөгжүдеринге кириген үлүг-хуузу дээш Тыва Республиканың Баштыңының «Гордость народа Тувы» — «Тыва чоннуң чоргааралы» Күрүне шаңналын тыпсыры болза:

Андрей Алдын-оолович Монгушка – «Тываның национал оркестри» күрүне бюджет албан чериниң организастыг ажил талазы-биле удуртукчузунун оралакчызы;

Анна Оюновна Шириин-оолга – «Тыва Республиканың В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театры» күрүне бюджет албан чериниң артизи.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

Кызыл хоорай

2019 чылдың октябрь 10

№ 216

Чоннуң хомудалы

НАЙЫСЫЛАЛДА ОВААЛАНГАН БОК

Кызыл хоорайның хей аал чурттаар бажыңнарының чанында октаттыг бокту үе-шаанда аштавайн турары көскү. Чурттакчылар бо айтырыгны каш удаа тургузуп, Кызылдың мэриязынче хомудалдыг чагааларны бижээн.

Бок сөөртүлгезиниң талазы-биле ажилды бир чыл бурунгаар «СТ-ТБО» КХН регион оператору кылыр дээш, керээ чарып, дугурушкан турган. Бо албан чери бок сөөртүр ажилын эреңгей кылып келгенинден, чурттакчыларның хомудал кириген чылдагааны мында. Чоннуң тургускан чидиг айтырынга хамаарыштыр Кызылдың мэриязы болгаш РФ-тиң хереклекчилер хайгааралының Тывада эргелели хыналданы шыңгы чорудуп келген. Хей аал чурттаар бажыңнарының чанында бокту бо хүнге чедир сөөртпейн турарын, ээлери чажырбайн чугааладылар. Чижээ, Кызыл хоорайның Лопсанчап кудумчузунда 13 дугаар бажыңның чурттакчызы Нина Тлеумбетова: «Бо дээрге хоорайымыста чидиг айтырыгларның бирээзи-дир. Чыл келген тудум бокту аштааш, сөөртүр ажил дорайтап бар чыдар. Чүү деп мындыг албан чери мону хүлээнип алган чүвөл? Уруглар ойнаар шөлдериниң чанында боктуң овааланы берген чыдары чаржынчыг-дыр. Үстүкү албан черлери бо ажилды хариысалгага ап, шыңгы чорудар болза, деп манап тур бис».

Оон ыңай Кочетов кудумзунуң 100 дугаар бажыңның чурттакчылары база хомудал илереткенер. «Мында дугандыр каът бажыңнар, уруг сады, садыглар бар, оларның таан богун хүннүң-не арыглар сөөртпес болза, шуут долуп ка Чамдыкта ол бок-сак ийи-үш-д хонук чыдып бээр, чурттакчылар сагыш човап, хоорайның бок ат болду дээш, айтырыг тургустурар. А бо үстүкү албан черле база ажилды шыңгырадыр кыдыр көөр ужурулуг?!», «Мурну чылдарда мындыг хей бок ту баан чүве, амгы үеде бок сөөрт дээш, керээ чарып алган алб чериниң ажилы көңүс багадыр, каракка көстүп тур» — дээле, орус, тыва чурттакчыларны чугаалап турары шын.

Шынап-ла, хоорайда бок сөөртүп турар «СТ-ТБО» КХН албан чериниң ажилының багы ажилы моон-на көскү. ТР-н Чуртталга, коммунал ажы агыйының яамызы болгаш Кызыл хоорайның чагыргазы айтырыгны дарый шиитпирле чонга таарымчалыг байдал тургузар үези ам келген. Б үстүнде албан чериниң ажил моон ыңай шуудаваас дээр, чурттакчылар немей демдегле турганнар. Каът бажыңнар чанында бокту сөөртүп чадап тур улус, моон сонгаар ону болбазырадып, сайзырадыры бериле боор дээн, кызылчыларны чугаазы кончуг чөптүг.

Бистиң кор

Тайып ужар, даянып турар

КАЙДА-ДАА ЧОК ТӨЛЕВИЛЕЛ ЭГЕЛЭЭН

Кызыл, Октябрь 15. ИНТЕРФАКС СИБИРЬ – Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол вторникте эртке хуралга хоругдалдан хосталы келген хей ажы-төлдүг кижилерни «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» регион төлевилелинге кириштирерин саяналдаан.

«Көдээ ажил-агый яамызы (Тываның ИФ) чаа хосталган, элээн каш ажы төлдүг кижилерни «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» программага кириштирер аргазын көөрүн диледим» — деп, Ш.Кара-оол чугаалаан.

Бо программа одар-белчиир кылыр чер участогун тускайлааш, 200 баш хойна садырынга хуу чок чээлини берип турар. Оон аңгыда малчын турлаг тудуп алыр тудуг материалдарын чиигелдели өртек-биле садып алыр арганы бээр. Малчын ийи чыл эрткенде, төлевилел фондузунче 200 баш хойну эгидер.

Оон-биле чергелештир, программа-ның негелдезин хажыткан таварылгада харыысалга олуп чораан кижилерни шыңгы болур ужурулуг деп, Тываның Баштыңы айткан.

«Хоругдал черинден үнүп келгеш анаа-ла кежик алыр деп чүве турбас. Негелдени күүседип шыдавазыңа дараазында ындыг деткимче кажан даа турбас, а программаның күүседип негелдезин бир суур шыдавайн баар болза, оон шак ол деткимчени ол суурга бербес бис» — деп, Ш.Кара-оол тайып-бырлаан.

Тывада кем-херектерниң 62 хуузу херекке онаажып чораан кижилер үүлгедип турар. Ынчангаш оон мурнунда олуп чораан кижилерни эки орукча углаары-биле, күзелдиг кижилерни «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлевилел-ча хаара тудары ол.

"Эмчи" журналист — Надежда Сат

кадык камгалалыңа ажилдаар оруунга идиг берген.

Надежда ажил дилеп, янзы-бүрү эжиктер соктап чоруп турда, угбазы Кадык камгалал яамызында парлалга секретарының албан-дужаалыңа конкурс чарлаан дугайында чарлалдың «чүгүрүк одуругда» чоруп турарын көрүп каан. Ол үеде яамы республиканың 1 дугаар эмнелгезинин офтальмология салбырының амгы бажыңга турган. Медээни дамчыдып бергени дээш, угбазыга өөрүп четтиргенин илереткеш, боду ынаар баарынче далашпаан, чүге дизе ону ажилга хүлээп алыр дээрзинге улуг-ла бүүрүвейин турган, ооң кадында, аңаа барып чедер оруу база таарымчалыг эвес болган. Чарлал үнүп чоруп-ла турган, документилерин ба-рып дужаарын угбазы база катап негеп

чугаалаан. Надежда документилен дужаапкан, ону хенертен ажилга хүлээп алган. Эң аяныгы чүве — шалыңың хемчээли, корреспондентиниң күш-ажыл телевиденден дөрт катап улуг болган.

Ведомствонун парлалга албанының ажилын куруг черден эгелзэн — шупту солуннар, радио болгаш телевидение-биле удур-дедир харылзаалыг ажилды тургускан. Ол үеде кадык камгалалының сайыды Борис Кожун-оолович Кудерек турган. Эки билиглиг, бодамчалыг удур-тукчу.

«Бөгүндө билер чүүлдеримниң хөй кезинге ол мени өөредип каан. Удуртукчу бүрүзүндө өөренип алган чүүлдерим бар. Олар дээрже Александр Доткан-оолович Ооржак, Шолбан Ховалыгович Хопуя. Кадык камгалал яамызының соонда профилактиктиг медицина төвүңге ажилдап эгелзэн мен. Улуг эмчизи — Орлан Николаевич Суван-оол. Ооң соонда Наркология диспансеринге Ирина Опанасовна Бадырғының удуртукказы-биле амгы үеге чедир ажилдадым. Эмчи ам ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутадыңа соңгуттурган. ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазының оралакчысы, Социал политика талазы-биле комитеттиң даргазы. Амыдыралчы башкыларымның аразында Татьяна Мөңгө-Назыновна Ондар база бар. Ооң-биле кады хөй санныг хомудалдыг айтырылгарга чогуур хары чачааларны бижип турган бис.

Тыва радионун хоочуну Иван Георгиевич Бершанских дыка үр үе дургузунда медицина темазын чырыдып чораан. Аарыгларны баш бурунгаар кичээндир-сагындар тайылбыр дептерлерни болгаш роликтерни олар-биле кады

кылып турдувус. Ооң магаданчыг үнү — роликтерниң кавасталгазы болуп турган. Парлалга брошюраларыңа бодунун уругларының болгаш төрелдериниң чуруктарын ажылгап турган» — деп, Надежда Сат сактып чугаалаар.

Надежда мергежилин быжыглаары-биле окулгалар кылып, ооң иштинде профессионал сөзүглелдер окулдуруп ажылдап турар. Амгы үениң ниитилелиниң чугула берге айтырылгарыңа репортажтар кылгаш, оларны республиканың солуннарыңа парладып келген. Надежда каяа-даа ажилдап турганда, кезээде сорук кирип ажилдаар, бир-ле чаа чүүлдү тып, чогаадыптарын кызар. Телевидение ажилдакчылары-биле кады тема аайы-биле сюжеттиг роликтерни тургузуп, сценарийни бижип, бодун режиссёр ыш-каш бодап, коллегаларының ажылының онзагайын хандыр билип ап, дыка таарызынар. Боду радио дамчыдылгалар тургузар ужурга база таваржып турган, ол ажилды сеткили-биле кылып. Социал рекламаларга баннер чарлалдарны ханы уткалыг кылып келген. Ынчалза-даа ажылында эң бергедежи чораан чүүлү база бар. Ол дээрже янзы-бүрү планнар, отчёттар тургузары. Парлалга албанының ажилдакчызының болгаш "эмчи" Надежда Саттың күш-ажылының үнелели дээр-ге чоокта чаа болуп турган телевиделдер башкарылганың мониторингизиниң түңнели-дир. Амыдыралга кадык-чаагай овор-хевирни көргүзөр болгаш багай чаңчылдардан ойталаарын суртаалдаар талазы-биле республиканың Наркология диспансериниң ажылы эң тергип деп санаткан.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызының парлалга албаны.

Спорт

ТӨЛЕПТИГЛЕР ТИИЛЭЭН

Ткен дыштаныр хүннерде Кызылдың «И. Яры-спорт залына Сибирь Федералдыг округтунга чедир аныяк спортчулар аразыңа дзюдо алдаазы болуп эрткен. Красноярск, Алтай крайы, Новосибирск, Кемерово, Иркутск, Омск обласы, Хакас, Тыва республикалардан ниитизи-биле спортчу киришкен.

Орн хүнде 52 килден эгелзеш 67 килге чедир мар-а кончук солун эрткен. Спортчулар авааңгырын-аап, хүн дургузунда кил аайы-биле дөрт аңгы-ге хүрешкеннер. 60 килге мөңгүн медальды аныяк-азыңа самбога делегей чергелиг маргылдааның чизи, спорт мастери Ачыты Домбуу, 66 килге чедир мастери Долаан Суван төлөптиг болганнар. Олар-а-даа Шораан Допа тренерниң кижизидикчилери.

Ийги хүнде 100 килден өрү аар деңзилиг мөгелер киришкен. Алдын медальды — Красноярск крайдан Анатолий Шохтин, мөңгүнү — Иркутск областтан Виталий Сухопаров, хүлери — Кемерово областтан Иван Шаволин болгаш Алтай крайдан Вячеслав Арапушкин чаалап алганнар.

Херээжен спортчулар аразыңа 78 килге Иркутск обла-зындан Лейла Салимова алдын медальга төлөптиг болган.

Амгы үеде республикада 300 ажыг оолдар, уруглар ук спортта хаара туттунган. Дзюдо спорту Тывага сайзы-раан үезинде Россияның алдарлыг ийи спорт мастери, Россияның делегей чергелиг ийи спорт мастери база 20 спорт мастери үндүргөн.

Сибирь федералдыг округтун шилилде маргылдаа-зы Тывада үш дугаар эртип турары бо. Оон бээр хөй үе эртпээн-даа болза, тыва спортчуларның аразында ооң Олимпийжи хевир сайзыралды алган. Мындыг улуг деңнелдиг маргылдааның республиканың девискээринде эртип турары дээрже, улуг харысалга болурунда аңгыда, аныяктарны, элээдилерни спортче хаара тударыңа улуг ужур-уткалыг болуушкун дээрзи билдингир.

Бистиң корр.

Чуруктар Даяан ДАНСЮРЮНУУ.

Шокар медээлер

Россия — Казахстанның «Углекимия бол-гаш Кузбасстың экологиязы» делегей чергелиг симпозиумунга Тывадан эртем ажилдакчызы Григорий Моңгуш киржип чораан. «Каа-Хем биле Межегейниң хөмүр-дажындан алган чуктуң тургузуун шинчилээри» деп илеткелди ол кылган. Ук эртем шинчилели кышкы үеде хоорайның агаарының газталчак апарын иле-редир. Россияның эртемнер академиязының Сибирьде салбырының Тываның бойдус курла-вырларын комплекстиг шинчилээр институту бо симпозиумга удаа-дараа киржип турар.

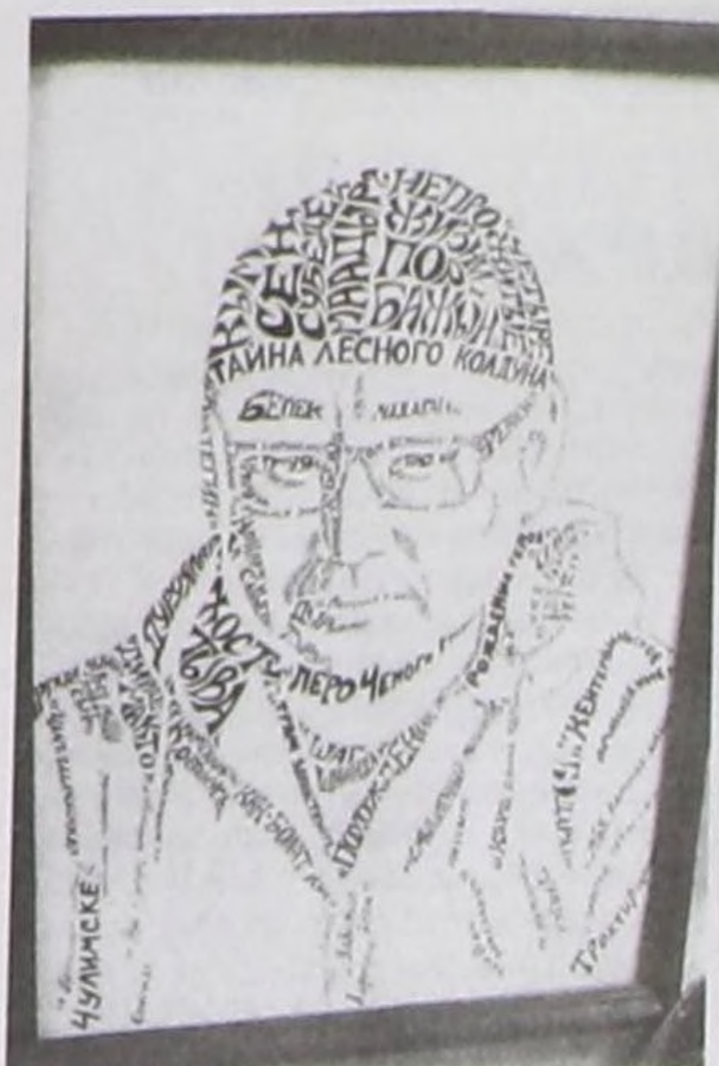
«Россия — мээң чоргааралым» деп на-ционал патриотчу мөөрейни чурт иштинге чар-лаан. Күрүнениң 2025 чылга чедир аныяктар политиказының үндөзүннөрин деткиир бо хем-чегге ортумак, тускай өөредилге албан черлери киржир. РФ-тиң хамаатыларынга патриотчу ки-жизидилге талазы-биле ажилдың хевирлерин, аргаларын тергипчиндер сорулгалыг мөөрей дугайында медээлерни rosdetstvo_inf@mail.ru сайтыдан көрүп болур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, эки турачы, «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» Борис Дүктүг-оолович Коңгарың 100 харлаанын демдеглед, ооң дугайында «Кокай адар Коңгар» деп чаа номнун таныштырылганын Тываның На-ционал музейинге эрттирген.

Республиканың К.И. Чуковский аттыг уруглар библиотеказы төөгүнү эки билер кижини илере-дир мөөрейни ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканын-дан бээр 75 чыл оюн таварыштыр эрттирген. Россияның болгаш төрзүн чериниң төөгүзүңге аныяк-өскөнни сонургадыр сорулгалыг ол хем-чегге Тываның Орук-транспорт комплекзиниң яамызы үлүг-хуузу кириген.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал полити-ка яамызы «Күш-ажыл камгалалы уругларның көрүжү-биле» деп чурук мөөрейин түңнээн. Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга кожуннарның, Кызыл, Чадаана хоорайларның школачылары шупту 75 чурукту чураан. Кызылдың Л.С. Нови-кова аттыг дугаары 7 школаның өөреникчилери аңаа тирилзэн. Өзүп олурар салгалды кижизиде-ринге идепкейлиг ажылы дээш башкыларга өөрүп четтиргенин илереткен.

Чурукчунун чажыттары

ШИИ БҮРҮЗҮНДЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Тываның Национал музейинге бо чылдың октябрьның 11-де ховар делгелге ажиттыңан. Ховар дээринге чылдагаан берип турар чүүл, чүгле Тывада эвес, республикадан дашкаар хейге билдингир Тываның улустун чурукчузу, Моолдун культуразының хүндүлүг ажилдакчызы Начын Шалыктын чогаадыкчы ажилының бир дугаар делгелгеи болган. Болур боорда, төөгүлүг хүнде, ТАР-ның ССРЭ-ге каттышканындан бээр 75 чыл оюн демдеглээн байырланчыг хүнде!

Ол хүн ховар салым-чаяанныг чурукчу-биле таныш, аңаа чагыг өзугаар

тускай катаптаттынмас им-демдектерден эгелээш, улуг хемчээлдиг төлевилелдер аайы-биле ажилдарны кылдырып турган, а ындыглар барык зал долуп, байыр чедирери-биле чыгып келген.

Делгелгениң байырлыг ажыдышкынынга Тываның Национал музейиниң директору, эртемден Каадыр-оол Бичелдей, Дина Оюнга баштаткан ТР-ниң ДХ-ның депутаттары, культура, спорт болгаш өске-даа яамыларның төлээлери, алдар-аттыг спортчулар, артистер, чогаалчылар болгаш өскелер-даа Начын Кара-ооловичиге байыр чедирген. Оларның аразындан Тываның "Тет-а-Тет" ойнаарактар

театрының мурнундан сунган белээ дыкала солун, тывызык болган. Чурукчунун омур-хевирин чуруп тура, ооң арын-шырайында Начын Шалыктын чурук каасталгазын кылганы шиилерниң (80 ажыг) аттарын кирип тура кылган. Дыка нарын ажыл! Ол ышкаш Тываның Национал хөгжүм-шии театрының коллективиниң мурнундан «...амы-хууда дыжыңарны харамнанмайн, улуг үүлөңерни сиилби-каастап, хээлеп тургаш киригениңер дээш, четтиргенивисти кадыг черге кажык чедир, доң черге довук чедир мөгөйбишаан, илереттис!» дээн чечен сөстүг байыр чедиришкенин чыылганнар диңмиттиг адыш часкаашкынары-биле деткээн.

«Кым сен, Сүбедей-Маадыр?» деп шии тыва театрының репертуарында көскү

черни ээлеп турар. Тургускан режиссер РФ-тиң улустун артизи Алексей Оорж сцена каасталгазын Начын Шалык кылган. Бо шии чаңгыс удаа эвес шаңкы макталды чаалап ап турганын көрүкчү билдир. Делгелгениң байырлыг ажыдышкынында Сүбедей-Маадыр, ооң шерииниң анаа эвес киржилгелиг билганы билдингир. База бир солун чүүштаан эът футофор эвес, өзүлүг тыхой ээди! Чыылган чонун билдингир чурукчу ынчаар хүндүлээн.

Чаагай чыт долган музейге хөөреж делгелгени сонургап келген улуска Начын Шалык боду макет (дүрзү, кылым омур-хевир) бүрүзүн канчаар кылып турганын, шииниң режиссерунун билинигин, көрүжүн шын тып кылыры канча хире нарынын тодаргай тайылбыр берип турган. Баштай бичии хемчээл макетти чурукчу кылыр, оон ону улуг хемчээлдиг кылдыр сценага кылырда, хемчээл киржилгеи чокта болдунма. Бир шииниң декорациязын белеткээ дээрге, кончуг улуг ажил-дыр дээр чыылганнар билип алганнар. Чүүшииниң сцена каасталгазындан аңгы артистерниң кедер хеви, костюмнар, база чурукчу чогаадып кылыр. Ошииде киржип турар артист бүрүзүн омур-хевиринге, дурт-сынынга таарыккан кылдыр чогаадыр база белең эвэс ажил. Театрның хеп даараар цегин, даараныкчылары улуг киржилгел дээрзин чурукчу чыылганнарга тайылбырлаан. Черле ынчаш, бо-ла бүгү театрталгазының көжеге артында чажытарын бо делгелгени сонургап келген улус боттарынга ажыдышкын кылган дег, көрүп, дыңнап, хөйүн билип алганнар.

Хөй чылдар дургузунда тыва театры ажилдап, кончуг солун төлевилелдер Начын Кара-оолович чогаадып, чон мунунче үндүрүп турган. Чаңгыс чижек, ооң театры удуртуп турган үезинде театр артистери болгаш тыва мөгелерни киржилгеи-биле «Сүзүм – театр күчүм – хүреш, чүрээм – Тыва» деп Улус Тирилгениң 70 чылынга тураскааткан төлевилели көрүкчүнүң-даа, мөгелерниң даа сеткилинде таңмаландыр көскү изил арттырган.

Ады-сураа алгаан чурукчунун делгелгезиниң бир дугаар болуп турарын чыылганнар аразында элдепсинген улус база турган. Чылдагаанын боттары-ла дораан тып, ооң перүк, кижизиг аажы-чаңын, биче сеткилдин, чончүзүн дем

деглел, чугаалажып турду. Алдар-ады мурнунга туттунгаш, көскүлөңнексээ болза, бо чурукчу 10-20-даа делгелгени кылып турган боор дижип турганы чажы эвес. А чурукчу боду «Шии бүрүзүндө мээң делгелгем деп, ишимде бода чораан мен» – деп, чугаалаан.

Эртип турар Театр чылынга болган. Күш-ажылдың кижизиниң чылынга тураскааткан делгелгеде 30 ажыг экспонаттар болгаш чуруктар – чурукчунун Россияның аңгы-аңгы театрларына кылган ажилдарының чүгле эвээш кези. Хөйге билдингир чурукчу ам-даа көрүкчүзүн кайгадап, солун ажилдары көргүзе-ле бээр боор.

Бистиң кор

Чуруктар В.ШАЙФУЛИНИН

“Кокай-Адар Конгар” деп ном ыкче үнген. Бо ном тыва эки ачыларның бирээзи Борис Конгарның дугайында. Ооң автору онтучунуң огу Алексей Конгар. Ооң автору-биле ужуражып, ооң азының болгаш номнуң дугайында алаштывыс.

Алексей Борисович, силерниң ачарың шолазы “Кокай-Адар Конгар” деп билир бис. Чүге ону ынчаар талап кааны ол?

Мээң ачам аңчы уктуг киж, ооң ачы, егбелери шупту ачылар. Чоннуң ачарың бөрүлерден камгалап, ачы база аңаар чораан киж-дир. Тываның 5 чыл ою” колхозтуң азынга ажилдап тургаш, бөрүлерни аңнап турган.

Ачам адар Конгар дарга, ачарың тарааң кургай берди.

Кокай адар Конгар дарга, ачарың тарааң суксай берди.

Ачам адар Конгар дарга, ачарың тарааң суксай берди.

Тыва эки турачылар дугайында чүүлдерни солун-сеткүүлдерге, ачарга бижээн болгай. “Кокай-Адар Конгар” деп номуңарда ачарыңның азында чонга солун чүү барыл?

Ачамның чон аразында эки бил-тир апарган ат-сывы Борис Дүктүг-оолович Конгар.

Дайынчы алдар

ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫНЫҢ 100 ХАРЫ

оолович Конгар. Тыва Арат Республика үезинде документиленде Кара-Сал Конгар Дүктүг-оол огу деп бижиттинген. Ада-чурттуң Улуг дайыныга киришкен, дайынчы шаңналдар алган дугайында документиленде база Кара-Сал Конгар Дүктүг-оол огу кылдыр бижиттинген. Соонда барып, ады Борис апарган киж-дир. Тыва Арат Республика ССРЭ-ге каттышкан соонда, тываларга совет хамаатының паспортун тыпсып турда, хей тываларның аттары орус апарган чүве ыйнаан.

Ачам фронтка кады чоруткан эштери-биле чанып келбээн, олардан аңгылап чоруткаш, Чөөн чүкке япон шериглери чылча шаварына киришкен, 1945 чылдың сентябрь төңүзүндө Тывага чедип келген. Эрес-дидим чоруу дээш “Алдар” ордени болгаш дайынчы медалдар-биле шаңнаткан. Тайбың үеде шылгараңгай ажилы дээш база ТАР-ның

орден, медалдарына төлөтүг болган.

— Силерниң ачаңар тыва эки турачы Борис Конгар 1919 чылдың октябрь айның 10-да төрүттүнген деп “Кокай-Адар Конгар” номдан номчудум...

— Ийе, мээң ачам 1919 чылдың октябрь айның 10-да төрүттүнген киж. Ооң 100 харын Өвүр кожунга демдег-леп эрттирген. Дайын соонда “Совет Тываның 5 чыл ою”, “Коммунизмче орук” колхозтарның даргазынга болгаш партий-жи органнарга ажилдап чораан. Көдээ ажил-агыйны, эң ылаңгыя мал ажилын сайзырадырынга кириген улуг үлүг-хуузу дээш ачамга “Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны” деп хундүлүг атты тывыскаан.

Мээң ачам, немец фашизмден тай-быңны камгалаан тыва эки турачы фронтчу, Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдизинге улуг үлүүн кириген Борис Дүктүг-оолович Конгар азы Кара-Сал

Конгар Дүктүг-оол огуның 100 харын чаңгыс чер-чурттуглары төлөтүл-биле демдеглээн.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ чугаалашкан.

84-кү театр сезону ажиттыңан

КАРА БИЛЕ СЕДИП, ЭКИИ!

нуу-биле салып келгеннер. Ылаңгыя Кара база Седиптиң окур-хевири үениң аайы-биле өскерлип, чаарттынып турар. Бо сезонда шииниң кол маадырлары Кара биле Седиптиң рольдарын Надежда Ооржак биле ТР-ниң алдарлыг артизи Олег Сат кайгамчык күүсеттилер. Ылаңгыя Надежда Ооржак артистиң назы-хары-даа, окур-хевири-даа Караның ролонга дыка тааржыр, тускайлаң чараш, ёзулуг-ла тыва аныяк херээжен кижини көргүзүп турар. Ол ышкаш Уранның ролонда Аржаана Стал-оолдуң, Хам-оолдуң ка-дайын ТР-ниң улустуң артизи Надежда Наксылдың күүсеткенин онзагайлап демдеглекседим.

Чаа театр сезонун бо чылын 85 хар юбилейин демдегледип турар Тываның бирги профессионал театр режиссёру, башкы, спортчу, ТР-ниң алдарлыг артизи Сиин-оол Оюнга тураскаадып ажитканы база онзагай. Театрның хоочуну Сиин-оол Лакпаевич бо хунге чедир уран чүүлге бердинипкен ажилдап чоруур, республика чергелиг улуг хемчеглерниң программаларын тургузарына идепкей-лиг кирип чоруур режиссёр.

Шиин-оол Лакпаевич Национал театрның ди-ректору, ТР-ниң улустуң артизи Стани-

Кара, Уран, Салбак угбашкылар.

слав Ириль байыр чедирген чылыг-чымчак сөстөрү илереткеш, ол хунгу көрүлдөдөн кирген акшаны хундүлүг юби-лярга тутсуп, артист коллегаларының, театрның мурнундан тыва тонну кедир-ген.

Тыва театр 84-ү сезонунда калмык режиссер, Россияның уран чүүлүнүң ал-

дарлыг ажилдакчысы Борис Манжиевтиң тургусканы “Чавагазын салбактаңар” деп шиин болгаш тыва театрның ре-жиссёрларының тургусканы чаа шииле-рин көрүкчүлерге бараалгадыр.

Алдынай АРАКЧАА.

Чуруктарны театрның архивинден алган.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

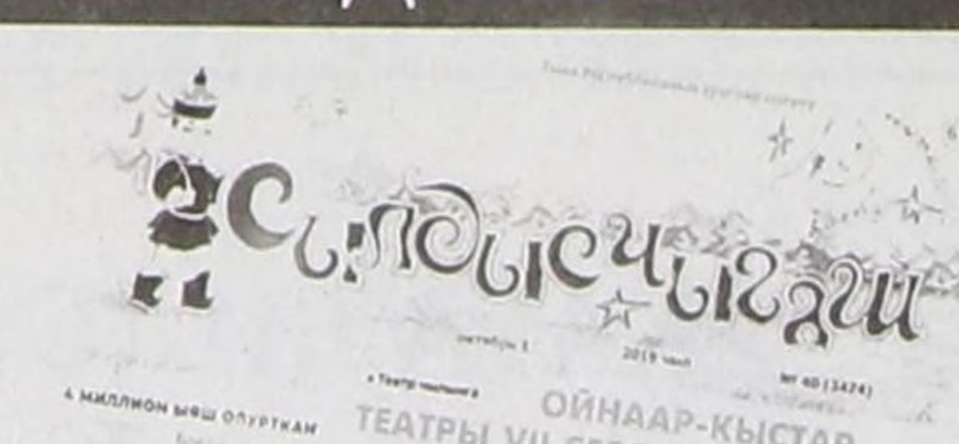
ЧАРЛАЛ

ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАШ

ПАРЛАЛГА БАЖЫҢЫ
«ТЫВА МЕДИА БӨЛҮК»

Харылзажыр адреси:
667000, Кызыл хоорай, Красноармейская
кудумчузу, бажың 100, кабинет: 309,
Тел: 8 (3944) 2-18-10, 3-39-45

ЧАГЫДЫЛГАНЫ ДӨРТ АҢГЫ АРГА-БИЛЕ КЫЛДЫРАР:

1. «Россия почтазының» кайы-даа почта салбырынга,
2. «Россия почтазының» сайтызынга:
<https://podpiska.pochta.ru> (чүглө хуу кижилерге),
3. ТР-нің Күрүнениң автономнуг албан чери
«Тыва Медиа Бөлүктүң» килдизинге (адреси: 66700,

- Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу,
бажың 100, кабинет: 309 а,
Тел.: 8 (3944) 2-18-10, 3-39-45),
4. Тыва Республиканың кожуун, сумуларында
МФЦ албан черинге чагыдып ал болур.

Шокар медээ

Россияның, АКШ-тың Швецияның, Великобританияның археолог ийи неделя дургузунда Би-Хем нуг базырын казып, эртем ширдерни чорудуп эгелээн. Экспедиция Россияның эртемнер академия материалдыг культура төөгүзүстүдүндө камгалалдыг археолог килдизиниң эртем ажилдакчызы Садыков удуртуп турар.

Чадаг-терге сезонун хаап, д. 8 километр черни 1 шак дургузунда эртер деп негелделиг маргылда станциязынга болуп эрткен. Эртемчулардан эң эки түннелдерни Сандан-оол (32 мин. 36 сек.), Чандар (32 мин. 45 сек.), Дугер (33 мин. 33 сек.) көргүскен. Херектер спортчулар аразында Дамырак 6 км черге дөш өрү 48 минута ичте чадаг-тергелиг мурнай үнүген. Маргылдааны Кызыл хоорай чагыргазының Спорт, культура бажың аныктар херектериниң талазы департаментизи удуртуп эрттир.

Утерянный аттестат о среднем образовании №433 выданный 19 июня 1987 г. Ийской средней школой на Ак Ирины Андреевны, сч. НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМ.

Кызыл хоорайда Университетская кудумчузунда хуу бажыңны (туалетти суглуг, банялыг) 1 өрзөк квартирага орнап турар мен. Тел: 8-923-014-89-1

ИЗВЕЩЕНИЕ

от 14 октября 2019 г. с.Кунгуртук

В администрацию Тере-Хольского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гр. РФ Бузая Лопсан-Гьелцен Валениановича о предоставлении земельного участка под кадастровым номером 17:19:0101006:164 на праве аренды 20 лет, с площадью 2150 кв. м. из категории земель: земли населенного пункта, с разрешенным использованием - для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртук, ул. Лесная, д. 10.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тере-Хольского кожууна принимает письменные возражения по данному заявлению.

Главный специалист отдела по земельно-имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна Т.Р. Дудуп.

ИЗВЕЩЕНИЕ

от 14 октября 2019 г. с.Кунгуртук

В администрацию Тере-Хольского кожууна Республики Тыва поступило заявление от гр. РФ Кунээ Валентины Борисовны о предоставлении земельного участка под кадастровым номером 17:19:0000000:134 на праве аренды 20 лет, с площадью 1500 кв. м. из категории земель: земли населенного пункта, с разре-

шенным использованием - для индивидуального жилищного строительства, расположенного по адресу (имеющие адресные ориентиры): Российская Федерация, Республика Тыва, Тере-Хольский район, с. Кунгуртук, ул. Полевая, д. 22.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тере-Хольского кожууна принимает письменные возражения по данному заявлению.

Главный специалист отдела по земельно-имущественным отношениям администрации Тере-Хольского кожууна Т.Р. Дудуп.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от граждан Российской Федерации Якупова Валентина Бегзиевна о предоставлении земельного участка из земель населенных пунктов в аренду, для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 2000,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0601009:99, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Тоджинский район, с.Адыр-Кежиг, улица Анчы, дом 61. В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

И.о. главного специалиста по земельным и имущественным отношениям Кара-оол Л.А.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 3316

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы,
Кол редакторнун хулээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35,
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар — 2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш,
А.К. Ооржак. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар,
Ч.Н. Мачык. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те буртуктаан. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000, Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның Тыва Республика диндагылар дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдылганың индекс: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш каттап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужаганы: график эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.